

DÁNIELISZ ENDRE

Közkinccsé lett a teljes Arany-életmű (3.)

A költő prózai írásai

Az előzőekből kiviláglott: a kritikai kiadás IX. kötetével a sorozatot szervező és anyagilag biztosító Magyar Tudományos Akadémia Arany valamennyi költői művét közrebocsátotta. Eddig az epikus és a lírai poézis műfajához tartozókat, sőt a nyelvünkre átültetett, időmértékes szövegű drámákat is e sorozatba iktatták be. Mindezek ismeretében az olvasók előtt fölmerülhet a kérdés, mi tette szükségessé a folytatást, a X. kötet megjelentetését. A felelet egyszerű és meggyőző: a kiadó nem maradhatott adós Arany prózai műveinek, újságcikkeinek közrebocsátásával, hiszen ő nem csupán ritmikus és rímes versszakokban fejtette ki mondanivalóját, hanem kötetlen közlési formában is. A könyvbarátok széles táborát bizonyára meglepi annak közlése, hogy Aranyunk elbeszéléseket is testált reánk.

Ennek kiváltó okaként a már bemutatott Szilágyi István ösztönzését említhetjük, továbbá a fővárosi sajtótermékek kézbevétele. „Új év óta kaszinónk is van – írja a költő barátjának 1846. február 22-én, folyóiratok tájékoztatnak az irodalom eseményeiről. [...] én még Pesti Divatlapot és Életképeket is olvasok – külön társaságban.” Joggal feltételezhetjük, hogy az említettek indították prózaírásra.

Bemutatkozó elbeszélésének *Egy egyszerű beszélyke* címet adta. A meglehetősen terjedelmes prózájában a falusi emberek közösségi életét, szokásait, erkölcsi magatartását mutatta be. A túlon túl romantikus történet „hőse” a református paplak szép cselédlánya, Ilonka. Egyazon időben két férfi szerelme állítja válaszút elé. A történés romantikáját tolvajlás, börtön, babona, halált okozó „megéttetés”, két áldozat biztosítja. A „némi tetszéssel fogantatott beszély” az *Életképek* 1846. márciusi számában jelent meg. Ez volt az első alkalom, hogy a költő neve prózai alkotás szerzőjeként szerepelt. Időrend-

DÁNIELISZ ENDRE tanár, irodalom- és helytörténész (1925, Nagyszalonta). A Bolyai Egyetemen diplomázott (1951). Előbb tanár, majd az Arany János Emlékmúzeum igazgatója (1956–1965), később nyugdíjazásáig ismét tanít Nagyszalontán. Irodalom- és helytörténeti kötetei mellett több ezer írása jelent meg különböző lapokban. A Biharország folyóiratban nyelvvelmi sorozatot közöl. Az Arany János Irodalmi Kör tiszteletbeli elnöke.

ben ugyan ezt megelőzte *Az elveszett alkotmány* díjazása, azonban közlésére csak jóval később került sor.

Ebben az esztendőben az *Életképek* még két prózáját közölte. A *Hermina* terjedelme jóval rövidebb, ezért novellának tekinthető. Átgondoltabb szerkesztettség, fokozottabb lélektani ábrázolás jellemzi, amelyek prózaírói fejlődésének a bizonyítékai. Szerelemfeltés, végzetes tévedés, tragédiába torkolló bűnhődés alapozza meg a romantikus művészi irányzatot. Főhőse Szerényi Gyula, egy Krakko-

ban időző magyar ifjú. A Visztula partján megfékezi az úri hintót elragadó bőszült lovakat. Az utasok, egy úri hölgy és leánya, megmenekülnek. Azonban a hőst hetekig a kastélyban ápolják. A fiatalok egymásba szeretnek, ám vetélytársak tűnnek föl. Gyanú, féltékenység. Gyula öngyilkos lett, Hermi-na megőrült.

Az 1840-es évek magyar prózájában ilyen szertelen indulatok uralkodtak. Ennek bizonyosága Petőfi és Gyulai Pál regénye, hasonlóan Jókai első elbeszélései. Viszont Arany még ez év nyarán elbúcsúzott a romantika túlzásaitól. Erről győz meg *A szerelem és egyéb* című torzkép karikatúrája. Ez is az *Életképekben* jelent meg, ám Karakány János álnévvel.

Csupán a teljesség követelményéhez alkalmazkodva került a X. kötetbe a költő *Beszély-töredékek* című prózája. A többes szám használata azt jelzi, hogy itt szomszédságba került *A két-ablakú ház, Címtelen, Látogatás egy barátomnál* alcímű, három rövidke írás. Arany László szerint ezeket apja Pesten, főszerkesztői tevékenysége idején vetette papírra. Folytonosan kéz-irathiánnyal küzdött, s ilyenkor előkapta tollát, hogy az úrt betöltse. Az itt közöltek fia mentette meg az *Arany János hátra-hagyott iratai és levelezése* II. kötetében. Ebből is kitudódott, hogy a költő szépprózai írásait nem gyűjtötte össze. Inkább emlék-értékük méltó az utókor figyelmére. Egyszersmind ezek a lángész sokoldalúságának a bizonyítékai.

*

A *Szépirodalmi Figyelő*, majd a *Koszorú* kézírathiányát a főszerkesztő Arany részben a főntebb ismertetett módon, részben külhoni irodalmi alkotások átültetésével igyekezett megszüntetni. Döntése két orosz író terjedelmes prózai alkotását érintette. Miért éppen ezeket, hiszen nyelvüket nem ismerte? A felelet a 19. századi magyar irodalmárok figyelmetlenségét tükrözi. A külföldi irodalmakból főként a német, mellette az angol, francia, olasz literatúrával kerültek kapcsolatba, miközben a világhírnévre emelkedett Puskin, Lermontov, Gogol, Dosztojevszkij, L. N. Tolsztoj munkássága számukra ismeretlenségbe burkolózott.

Arany a kritikai realizmus szellemében alkotó N. V. Gogol (1809–1842) nevére figyelt föl egy német tollforgató átülteté-

sében. A *Köpenyeg* főhőse egy szerény kistisztviselő, Akakievics Akaki. Halála után szellemként megleckézteti kegyetlen főnökét, köpenyét követelve a maga számára. E kisregényt a *Szépirodalmi Figyelő* négy számában, 1861 tavaszán közölte.

Elképzelhető, hogy az orosz irodalom fölkelte Arany érdeklődését. Negyed év múltán ismét ottani prózát választ folyóirata számára. A szerzőről, gr. Sollohubról mit sem tudunk. Lexikonjainkban a neve nem szerepel. Ám regénye, az *Előkelő világ* a romantika művészeti irányzatának jellemző szereplőit és eseményeit vonultatja föl. Egymást követik a bálók, az intim találkozások rangos katonatisztekkel, a társaságok nagyasszonyaival s a szépséges grófkisasszonyokkal, a nyílt s a rejtett szerelmek, a fondorlatokat követő csalódások. Az *Előkelő világ* a *Szépirodalmi Figyelő* tíz számában biztosította az izgalmas olvasnivalót.

*

A X. kötet elején közölt, Arany fogalmazta elbeszélések, fordítások a széppróza széles körű műfaji együttesébe tartoznak. A közlésre kerültek megnyiségét mérlegelve elmondható, hogy kiadványunknak csupán ötödét foglalták el. Ezzel mintegy búcsút intettünk az eposz, a líra, a tragédia s a vígjáték műzsáinak. Mostantól a műalkotások körébe nem tartozó prózával találkozunk, mint amilyenek az újság- és folyóiratcikkek, politikai és irodalmi véleménynyilvánítások, különböző tárgyú tanulmányok, iskolai jegyzetek.

A korábbiakból már megtudtuk, hogy az első alkotása, amely neve feltüntetésével jelent meg, az *Egy egyszerű beszélyke* című elbeszélése volt. Ez így igaz, ám valójában ismeretes a *Népnevelési ügyben* című terjedelmes újságcikk szerzője, aláírása szerint Jeandor (Szalontáról, Biharból) nevének helyes francia írása: Jean d'Or. A hetente két ízben megjelenő *Társalkodó* 1841. július 14-én közölte. A kötetben 5 lapra terjedő újságcikk meglehetősen heveséggel kel ki az iskolát nem végzett, de nagyhangú, műveletlen, ám döntésre jogosított kiváltságosak ellen. Ők azok, akik a tanácsban egyetlen „diákos embert”, a jegyzőt, a korabeli törvény által biztosított szabadsággal választják. A nótáriusságra jelentkező ígérhet jót és szépet, mindezt meg nem valósíthatja, ha nem követi választóinak életmódját; idejét töltse ivással, dohányzással, káromkodással, de bíró uraimékat s a választóit ne oktatgassa.

Arany mindössze másfél évet töltött másodjegyzői megbízatásában, amikor mindezeket tollhegyére tűzte. További négy év tapasztalata már arra ösztönözte, hogy a vármegye hivatali visszasságait szatirikus eposzban, *Az elveszett alkotmány* címűben örökítse meg.

Első újságcikkét nem követték azonos műfajú írások. Ez érthető is, hiszen reá köszöntött a „kiváló költő” hírneve, a két *Toldinak* országos irodalmi sikere. 1848 márciusától mindezt felülírta a nép szabadságát és Magyarország függetlenségét célul tűző politikai és katonai mozgalom, amelyekből Arany János tevőlegesen vette ki a részét. A megszorított helybeli ügyintézés mellett elsősorban publicisztikai és költői alkotásaival támogatta a nemzeti célkitűzéseket.

A Kossuth-kormány szükségét érezte annak, hogy céljai felől a néptömeget – az írók közreműködésével – tájékoztassa. Petőfi azon nyomban kifejtette: a szerkesztésre csak Aranyt tartja alkalmasnak.

Sürgős levelezés indult meg közöttük, ám aljegyzőnk – hosszas habozás után – csupán abba egyezett bele, hogy neve a fejléc alatt, a szerkesztés feladatát elvállaló Vas Gereben (családi neve: Radikovits József) mellett szerepeljen. Ezzel az is együtt járt, hogy beküldött írásaival rangosítsa a *Nép Barátja* című hetilapot. Az anyagiakat a kormány biztosította azzal a céllal, hogy célkitűzéseit a néppel közöljék, és állhatatosság-

ra buzdítsák. Első száma 1848. június 4-én jelent meg.

Ezt követően a néplapban 8 cikket és 7 verset tett közzé. Tartalmukat ismerve elmondható, hogy a magyar tömegek felvilágosítása, a szabadságharc eszméinek, céljainak feltárása érdekében fogalmazta meg őket. Idézett költeményeivel – a nagyszámú kiadványok mellett – a kritikai kiadás I. kötetében találkoztunk. Más részről valamennyi újságcikkét a most bemutatott kötet szerkesztői értékes ismeretterjesztő jegyzetekkel kísérték. Közös jellemzőjük, hogy tárgyukat az életből merítette a költő, és politikai hozzáállásai a napi vitákhoz kapcsolódnak. Arra nincs terünk, hogy valamennyi cikkét ismertessük, ám kettőről mindenképpen szólnunk kell. Arany publicistaként is magára talált. *Az Országcímer, nemzeti szín* címűben a nemzeti jelvényeket ősi jogainkba visszaállító, új törvénycikkeket magyarázza. A reform ellenségei az egyszerű embereket országszerte azzal ijesztgetik, hogy a kétfejű sas meg a fekete-sárga szín hiánya a „jó király” elűzését, a rend felbomlását, a háború kitörését jelzi. Írását végül csattanóval zárta: a címben említettek használatát elrendelő szakasz „abban a törvénykönyvben van, mely a jobbagyokat igájuk alól felmentette”.

A Mentsük meg a hazát! követelése feltünteti a súlyos bajokat: az áruló nagyurak a császárral cimborálnak, a köznemesség csak a saját érdekeiért csatlakozna a szabadságharchoz, a főpapok óriási jövedelmüket féltik, a más nemzetiségű honfitársakat a

magyarok ellen ingerlik. Az a legnagyobb baj, hogy e veszélyekről a néptömeg nem kíván tájékozódni.

Közreműködésétől búcsúzó prózája, a *Fellázadtunk-e mi, magyarok?* 1848. november 5-én került az olvasók elé. Kapcsolatát a *Nép Barátja* valódi szerkesztőjével, Vas Gerebennel elvi okokból szüntette meg. Társa mind tartalmi, mind nyelvi, stilisztikai szempontból igénytelen néplappal látta el a gyérülő előfizetőket.

Arany közel öt éven át saját cikkeivel nem gazdagította a publicisztika műfaját. E kötet szerkesztői ezt követően is csupán három írását ítélték e csoportba tartozónak: *Az asztaltáncolatásról* féllapnyi beszámolója a *Budapesti Hírlapban*, *Tisza Domokos emlékezete* a *Pesti Naplóban*, végül az *Előszó Tisza Domokos hátrahagyott költeményeihez* egy kis példányszámú könyvecskében található. A szerkesztők a fent említett Arany-prózát követő írásokat tanulmányoknak minősítették.

Ez az alcím igen változatos tartalmú, de még inkább terjedelmű értekezéseket tár az irodalomkutatással foglalkozóknak. Belpolitikai akadályokkal viaskodva, a cenzúra béklyói között állt ismét talpra a magyar irodalmi élet. Ennek sikerét Arany – a saját képességeit hasznosítva – igyekezett elősegíteni. Immár nagykőrösi tanárként fogalmazza meg a szakmabeliek által napjainkig gyakorta idézett megállapításait. Első dolgozatával, a *Valamit az asszonánról* cíművel nem a nagyközönséget szólítja meg, hanem a befutott poétáknak s a felbukkanó költőcskének nyújt eligazítást a versrímelek használata útvesztőjében.

Ezt lírai költészetünk népi sajátosságainak vizsgálata követi, hogy ismét eljusson az őt folyamatosan foglalkoztató kérdéshez: „Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül a kezembe, mindig elborultan kérdezem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?” (A. J.)

E tárgykört két terjedelmes, de be nem fejezett tanulmány vizsgálata zárja le. Katona József *Bánk bánjáról* költőnk fiának így nyilatkozott: „különös teremtő tehetség volt a Katonáné; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással költeni”.

Ebben az évben, 1858. december 15-én, az MTA Arany Jánost rendes tagjául választotta. Mivel székfoglalóját egy esztendőn belül illet megtartani, első választása a *Bánk bán* értékelésére esett. Ám súlyos betegsége, állandó szédülése s a kimerítő oktatói munka megakadályozta abban, hogy e drámával alaposan foglalkozzék. Elkötelezettségét betartva egy számára ismeretesebb, megfelelőbb tárgyat választott. Nyári szünidejében a *Zrínyi és Tasso* főművei közötti összefüggést vizsgálta. Utóbbinak *A megszabadított Jeruzsálem* című eposzát még diákként magyarul végigolvasta. Most az olasz eredetit és német fordítását vette a kezébe. A *Zrínyiaszhoz* is régi ismeretség fűzte. Ennek bizonyítéka, hogy a közérthetőséget nehezítő nyelvhasználatát költőnk a 19. század népies stílusára kezdte átírni. Noha ezt sem sikerült befejeznie, Csengery Antal, az MTA Nyelv- és Széptudományi Osztályának elnöke, az akkori irodalmi élet vezetője e két hősköltemény párhuzamba állítását így értékelte: „Ez a legnagyobb tanulmány, melyet mindeddig magyar íróról írtak. A legnagyobb már terjedelménél fogva is. Egy óránál tovább olvasott az értekező, s a bevezetésen csak alig haladt túl. Ívekre terjedő nagyszerű monographia lesz az egész, mely sokkal többet ad, mint amennyit ígér.”

A X. kötet szerkesztői – Keresztury Dezső és felesége, Mária, s a teljes anyagot lektoráló Barta János – Aranynak 1860-ig Nagykőrösön írott tanulmányait juttatták el az érdeklődőkhöz. Az ezeket követő alcím az új tanár használta, részben megfogal-

mazta, három tankönyvet helyettesítő jegyzetét mutatja be. Ezek helyes értékeléséhez ismernünk kell az egykori oktatók ilyen irányú nehézségeit. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a régi protestáns iskolák diákjainak nem mindenik tantárgyból voltak tankönyveik. A nevelők saját szövegüket adták elő, amit a diákok lejegyeztek. A bécsi legfőbb tanügyi hatóság, az Entwurf a 19. század elején ezt megtiltotta. A maga részéről e gondot Arany János úgy oldotta meg, hogy elkészítette *A magyar irodalom történetének* első kötetét, majd folytatásait is. Tragikus, hogy kinyomtatására a költő nem számíthatott, mert személyes álláspontját akkor nem közölhette volna. Leckéinek eredeti szövege elhanyagódott. Az egykori folyóiratokban az olvasók elé került részletek, valamint diákjainak följegyzései nyomán jutottunk előadásainak megközelítő szövegéhez.

Hasonló sorson osztozott az 1854-ben írott *A magyar költészetének története*, amelyben Arany elismeréssel, rajongással matatta be Petőfit, viszont önmagáról sohasem szólt. Akadt olyan nebuló, aki az ő költeményét szavalta az iskolai ünnepségen. Ezt sem fogadta jó szívvel.

Az Entwurf rendelkezése szerint a gimnáziumi oktatást záró osztályban az irodalom tantárgyat az esztétika ismeretközlésével kell befejezni. Ez az ógörög eredetű főnév – latin közvetítésnek tulajdoníthatóan – Európa-szerte elterjedt, és azonos vagy hasonló a kiejtése. A 19. század magyar irodalmárai e fogalmat a kellemesen hangzó „széptan”-nal fejezték ki. Sajnálatos, hogy e megnevezés nyelvünkől kikopott.

E terjedelmes, közel 30 lapra terjedő tankönyv kéziratát – csekély kihagyásokkal – az MTA kéziratárában őrzik. Arany munkája csakhamar kinyomtatva széles körben elterjedt. Még 1934-ben is a *Pesti Hírlapban* így méltatták: „*Arany Széptani jegyzetei* a nagy költő kőrösi tanárságának legbecsesebb emléke.”

*

A XI. kötet a *Prózai művek 2. 1860–1882* címmel került az irodalomtörténészek kezébe. A szerkesztést a már jól ismert Arany-kutatók, Keresztury Dezső és Barta János végezték. Viszont a kutatás, az értelmezés feladata Németh G. Béla aka-

démikus irodalomtörténészre hárult. Mind terjedelmi, mind tartalmi szempontból széles körű és alapos munkát végzett. Jegyzetei a kötet harmadát igényelték, magyarázatainak megfogalmazása pedig hat esztendő.

Így következett be az a szokatlan jelenség, hogy a következő, immár XII. kötet öt évvel korábban jutott el az érdeklődőkhöz.

A XI. kötetben Arany a szépirodalom határain kívül eső prózája kapott helyet. Ide tartozik a hazai szerzők műveinek ismertetése, értékelése, az idegen nyelvből fordítottak bírálata, irodalomtörténeti s egyéb tárgyú tanulmányok, írói arcképek, néprajzi (dal, tánc, monda) értekezései és egy nekrológ. Terjedelmük erősen eltérő: a 40 lapra terjedő, hat folytatásban megjelenő *Visszatekintés* című alkotói és nyelvészeti elemzésen kívül a 8-12 lapnyi írások a gyakoriabbak. E kötetben latin, német, francia nyelvű idézetek, értékelések is szerepelnek. Együttesen csupán a tartalom 2%-ára tehető.

E mostani prózai írások – a korábbiakhoz hasonlóan – eleget tesznek az időrendiség követelményeinek. Csupán a nyelvhelyesség szösszeneteit helyezték a tárgyköri ciklusba. Mindezek tudatosítása után ideje, hogy közzétételének módjával megismerkedjünk. Jellegük, tartalmuk nyilvánvalóvá tették, hogy a szerkesztővé lett költő véleménynyilvánítása csupán sajtóbeli közzétételük útján jut el az érdeklődőkhöz. Természetes, hogy az *Előrajz* induló folyóiratainak, a *Szép-*

irodalmi Figyelő első számának bemutatkozó cikke. De már ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy társai nem árasztják el költeményeikkel, elbeszéléseikkel. A teljességet biztosítandó, már az első számba három könyvismertetőt kellett beiktatnia. A folyóirat létezésének két éve alatt főszerkesztőjének 44 írással kellett eltüntetnie a fehéren maradó lapokat. Megszűnése után újabb sajtóterméket indít, a *Koszorút*. Említett hozzájárulását ebben is folytatta 22 alkalommal. A fentiek szerint a XI. kötet anyagának több mint felét Aranynak kellett biztosítania. Ezekre melyik sajtótermékben került sor? A helyes nyelvhasználatra ösztönzőket a *Magyar Nyelvőrben* (13) és a *Magyar Nyelvben* (1) közölte. Arany Lászlónak 1887–1889 között kiadott *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* négy kötetét Németh G. Béla átkutatta, és az utókor szerencséjére rábukkant néhány idevágó írásra. Hasonló nyereség a *Jegyzetek* függelékében olvasható Voinovich Géza, Váczy János és Arany László hiánypótló közlése halhatatlan klasszikusunk anyanyelvi igényességéről.

*

A kritikai kiadás XII. kötetének tartalmáról, szerkesztésének gondjairól már előzőleg közöltük a leglényegesebbeket. Azonban a maga életkörülményeinek és munkája érdemi megváltozásának okairól nem esett szó, pedig ezzel együtt járt családotstul Budapestre való áttelepedése.

Az előzmények bemutatását ajánlatos a serdülő ifjú foglalatosságával kezdenünk. Anyagi gondjai arra készítették, hogy diákként preceptor, majd 19 évesen korrektor legyen. 1851 őszén a biztosságot ígérő nagykőrösi gimnázium meghívólevele szülőföldjének elhagyására ösztökélte. E két munkahely egyaránt arról győzte meg, hogy a nevelő tevékenység a pedagógusoktól az elhivatottság érzületét igényli. Pályája kezdetén költőnk mindezekhez átérzéssel és felelősséggel viszonyult. Azonban negyvenedik életévéhez közeledve az oktatást egyre súlyosabb tehernek érezte. Tompának küldött levelében bevallotta: folytatásra váró irodalmi alkotásai fiókjában hevernek, mert a „ficamodott észjárású” diákjainak dolgozatait ki kell javítania; szabadidejét ezek rabolják el.

Nagykőrösi iskolája iránti vonzódását kezdeti tanártársainak, barátainak (Szász Károly, Mentovich Ferenc, Tomory

Anasztász) eltávozása csökkentette. Elhidegüléséhez egyéb tényezők is hozzájárultak, másrészt pedig elősegítették a fővárosba való áttelepedés szándékának erősödését. A közismert és sikeres írók, Kemény Zsigmond, Jókai, Gyulai Pál és társaik a *Toldi* szerzőjét otthonában gyakorta fölkeresték. Hasonló érzelmeket keltettek az országos terjesztésű lapok, folyóiratok szerkesztői, akik kéréseikkel halmozták el: várják lírai verseit, balladáit, és részleteket készülő eposzából, a *Daliás időkből*.

E látogatásokat Arany a maga részéről viszonzta, sőt az is megtörtént, hogy egy héten át Csengery Antal vendége volt. Idejét célszerűen használta fel. „Összejöttem számos notabilitással. Voltam Jókainál, Pákhnál, tisztelkedtem Dessewffynél, Eötvösnél. Deákkal baráti viszonyba jöttem.” (Arany levele Tompához)

A tanári teremből és vidéki otthonából való kilépését megkönnyítette a belpolitika kedvező változása. A gazdasági válsággal küzdő, s igen súlyos katonai vereséget szenvedő monarchia kénytelen volt a magyarságra nehezedő politikai és eszmei elnyomáson enyhíteni: amnesztiát kaptak a szabadságharc elítélt jeles személyiségei (1856), országos megemlékezés a győzedelmes március 15-re (1860), Csengery Antal engedélyt kap a *Budapesti Szemle* kiadására (1856), az MTA Aranyt tagjai sorába választja (1858), tizenkét esztendei letiltás után a magyar irodalom fejlődésének ösztönzőjét, a Kisfaludy Társaságot 1860 őszén feltámasztják, és

Aranyt a titkári székbe helyezik. Ezzel enyhült költőnk aggodalma kis családjának eltartása miatt. Októbertől valamennyien fővárosi lakosok.

„Amikor körösi lakhelyén iratait összeszedegette, szíve elfacsarodott a sok csonka-bonka törek láttán, melyeknek temetője asztalfiókja volt. Amint sorra kezébe vette őket, álmok és írói szándékok zsibongtak a lapok között. Mennyi költői terv hervadozott a sárguló papírokon.” (Voinovich Géza) – Ezt az életforma- és színhelyváltást az egykori aljegyző személyiségvonásai döntően befolyásolták: tevékeny, a közösségi érzelmekkel, új és újabb írói tervekkel megáldott egyéniség.

A mindeddig magába zárkozó költő itt és most nem remélt határozottsággal lépett a nyilvánosság elé. Felismerte azt a veszteséget, amelyet művelődési mozgalmunk számára a két Kisfaludy hiánya, majd Petőfi és Vörösmarty elvesztése jelentett. Hivatásérzet fogamzódott meg benne: magára vállalja a magyar irodalmi élet irányítását, közlési lehetőséget nyújtva a művészi kifejezőképességgel megáldottak számára.

Költőnk szép szándéka teljesült: 1860. november 7-én a *Szépirodalmi Figyelő* 1. száma az érdeklődő olvasók kezébe jutott. Megtapasztalhatták, hogy ez szépirodalmi és kritikai hetilap; főszerkesztője Arany; kiadója Heckenast Gusztáv; egyben a Kisfaludy Társaság szócsöve.

A kritikai kiadás XII. kötete csupán ennek a sajtóterméknek és utódjának, a *Koszorúnak* a függelék rovatát mutatja be. Őszintén szólva e sorok írója érdeklődéssel búvárolta volna az egyes számok tartalomjegyzékét, mivel ez a *Szépirodalmi Figyelő* 80-90%-át kitöltő, verses és prózai szépirodalmi alkotásokat és szerzőiket ismertette volna. Ezzel szemben itt a szerkesztőnek olyan írásaival találkozhatunk, amelyeket az „összes művek”-be sem szokás beiktatni. Valójában ezek a szerkesztői tevékenység melléktermékei. Közvetételüket az iránta megnyilvánuló kegyelet igazolja, amely minden fönmaradt sora, mondata iránt megnyilvánul. E kötetbe a tisztességtevés iktatta a széljegyzeteket, szerkesztői üzeneteket, megjegyzéseket, sőt még az előfizetési felhívásokat is.

A négy alcím jelezte szerkesztői mondandó élén a glosszák állnak. Ez a napjainkban ritkán használt ógörög eredetű szó a lapok szélére vagy a sorok közé írott jegyzetet, szómagyarázatot jelentette. Viszont ez mást fejezett ki a 19. század derekán. Amint a szerkesztő ezt megfogalmazta: „rövid napi híreket is közöl a belső és külföldi társasélet, de leginkább az irodalom és művészet köréből”.

E rovatban a két folyóirat négy és fél éve alatt 596 önálló híryanag került a közönség elé. Tartalmukat vizsgálva Németh G. Béla négy csoportba osztotta őket: „1. A Kisfaludy Társaság igazgatójaként pártolói tagdíjakat nyugtáz; 2. a folyóirat előfizetőinek, kézbesítőinek a kérdéseire felel; 3. barátai, ismerősei számára – levél helyett – itt közli mondanivalóit; 4. beküldött művekről summázza véleményét, ideértve közlésük lehetőségeit.”

Jómagam ezek közül az utóbbiakhoz tartozókat igen-igen értékelem, mert itt elemezte az 1860–1865 között kiadott prózai, ritkábban verses köteteket. Olykor széptani elemzéseivel találkozunk. Túlzás nélkül leírható: ezekkel megközelítette a szépirodalmi alkotások méltóságát.

A Szerkesztői üzenetek száma már-már azonos a glosszákéval (577), viszont terjedelmük csak 57 lapot foglal el, mivel tartalmukat a szerkesztő szerfölött szűkre szabta. Irodalmi szempontból jelentéktelenek, de nem így az érintett fűzfapoéták szempontjából. Az igényes bírálók

között akadtak, akik így marasztalták el őket: „Lám, Arany megírta: verse egyáltalán nem biztató.”

A harmadik rovat, a Szerkesztői megjegyzések, szám szerint közel kétszerese az előbbinek. A két folyóiratot írásaikkal gazdagítani szándékozó ismert vagy ígértes szerzőknek részletesebben üzen. Olykor szomszédságukban vitázó, értekező, művelődéspolitikai és nyelvészeti tárgyúakat is találunk, az előzőeknél részletesebben kifejtve.

A befejező negyedik rovat önmagáról szól: Előfizetési felhívások. Tíz közleménye a két folyóirat beköszöntéről, tervezett arculatáról, végül megszűntéről tájékoztatja a leendő s a létező olvasókat. Természetes, hogy az első s a második esetben a főszerkesztő a lap terjedelméről, kézbevételeinek idejéről, tartalmáról, áráról nyújtott felvilágosítást. Mindezt szerény hangnemben, eltérve a politikai s a más irodalmi lapok nógató öndicséreteitől.

*

Búcsúzásként tömören Arany két folyóirata létének időpontjairól, s az általuk követett célkitűzésekről. Mivel a *Szépirodalmi Figyelő* indulásának dátumát már közöltük, ajánlatos a főszerkesztő célkitűzését, szándékát ismertetnünk. – Az első szám Előrajza szerint e lap célja a magyar irodalom (műpróza és költészet) esztétikai fejlődését előmozdítani szépirodalmi dolgozatok közlése által; hazai és külföldi termékek egyszerű vagy bírálatos ismertetése; literatúrai intézetek – mint a Kisfaludy Társaság – működését figyelemmel kísérni; napi híreket közölni; bel- és külföldi társas élet; leginkább az irodalom s a művészetek köréből.

Óhajtja, hogy e lap irányadóvá, mintegy irodalmi központtá nője ki magát. Szeretné hazánk tehetséges íróit egy díszes koszorúba gyűjteni, a szokottnál nagyobb változatosságra törekedni.

Induláskor sikerült a kiadó Heckenast Gusztáv kívánta 750 előfizetőre szert tennie. Ám amint teltek a hónapok, az olvasók száma egyre csökkent. A közönség igénytelensége mellett elszomorító volt a munkatársak hiánya, a remélt kéziratok elmaradása. Gondjairól Tompának panaszkodott:

„A legnagyobb aggodalmak közt, zúgó fejjel írnom kell mindent. Majd főcikket, majd kritikát, majd külirodalmat.” A közönséget már nem ösztökelte a hazafias indulat. Helyette a napi politika s az izgalmas történések érdekelték. „A publikum becsődült”, és 1862. október 30-án a *Szépirodalmi Figyelőnek* az utolsó számát szedték ki a nyomdászok.

Főszerkesztőnk – ezt követően – két hónapon át töprengett. Tompához küldött levelében bevallotta: „Publikumot csődítőbb alakban kellene újraéleszteni. Szaporítani a mulattató részt; a kritikát korlátoznom kellene. Díszesebb, bővebb tartalmú lapot kell kiadnom.” Szándékainak érvényesítésével a *Koszorú* 1863. január 1-én megjelent. Előfizetőinek számát indulásakor sikerült ezerre feltornáznia. Hentente vasárnap jelent meg. A megújított szempontok érvényesítésének köszönhetően élete fél évvel meghosszabbodott, s így 1865. június 25-én került az olvasók megfogyatkozott közössége elé.

A kritikai kiadás XII. kötetének a főszerkesztője, Keresztury Dezső megnyugtató következtetéssel búcsúzik e három vaskos kötettől. „E folyóiratoknak – azon túl, hogy a kor legjobb költői minőségének dokumentumai lettek – elegendő hasznuk is volt. A szerkesztő Arany maga is tudta, hogy az elmcasarasodó közszellem sekélyiből olyan szigetet emelt föl, növekvő zavarában olyan elvekre, mintákra, s jó eredményekre hívta föl a figyelmet, amelyeket később az írói gyakorlat és bírálat sem kerülhetett meg.”